

ЗА ОПИСАНИЕТО НА СЛЕТИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В НЕМСКАТА И БЪЛГАРСКАТА ГРАМАТИКА

Лилия Бурова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

ON THE DESCRIPTION OF CONTRACTED CLAUSES IN GERMAN AND BULGARIAN GRAMMAR

Lilia Burova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: В настоящата статия се разглеждат характерни особености в описанието на т. нар. слети изречения (от нем. *zusammengesetzte Sätze*) в основни немски и български граматика. Съпоставката между немската и българската граматична информация позволява да се направят изводи за разглеждането и тълкуването им в лингвистичната литература, както и да се разкрият някои проблемни моменти и неясноти в дефинирането им.

Ключови думи: синтаксис, слети изречения (*zusammengesetzte Sätze*), сложно (съчинено) изречение, просто изречение, немски и български език

Abstract: This article examines characteristic features in the description of the contracted clauses (in German *zusammengesetzte Sätze*) in basic German and Bulgarian grammars. The comparison between the German and the Bulgarian grammatical information allows conclusions to be drawn about their interpretation in the linguistic literature, as well as to reveal some problematic points and ambiguities in their definition.

Keywords: syntax, contracted clauses (*zusammengesetzte Sätze*), compound sentence, simple sentence, German and Bulgarian language

В тази статия¹ се разглеждат някои въпроси и проблеми, свързани с типа изречения, които в немските граматика са познати под названието *zusammengesetzte Sätze*. На български аз ще използвам понятието *слети изречения*² като най-подходящ преводен еквивалент на немския термин.

¹ Дължа благодарност на д-р Владимир Найденов от катедра „Германистика и скандинавистика“ към Софийския университет за ценните предложения и препоръки при окончателното оформяне на тази статия.

² С изключение на Стефка Петрова, която говори за „слети изречения“ (повече за нейната концепция вж. по-нататък в това изложение), не ми е известно в съвременната българска езиковедска наука да се разграничава подобна категория. В българските изследвания (срв. Nedev 1992) се срещат термините „съкратени изречения“ и „стегнати изречения“, които са подвидове на изреченията с отстранени части. Те обаче само на пръв поглед се доближават до немския термин „*zusammengesetzte Sätze*“. С понятието

За да се вникне в логиката на проблема, ще изхожда от дефиницията за *просто* и *сложно* изречение. Както в българските, така и в немските граматики съществува единодушие за разликата между двата основни вида на изречението – простото (нем. einfacher Satz) и сложното изречение (нем. zusammengesetzter oder komplexer Satz). Простото изречение е организирано около един предикативен център или едно предикативно ядро, т.е. то съдържа един експлициран предикат, което го определя като монопредикативна единица, отличаваща се с една относителна самостоятелност и завършеност на мисълта (срв. Radeva 2002, 7, Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983, 41 или Duden 2006, 1027), срв. следните примери, ексцерпирани от романа на Даниел Келман „Измерването на света“ (2007) в съпоставка с превода им на български, изготвен от Жанина Драгостинова и публикуван през 2008 г. в издателство „Колибри“:

(1) Der ältere Bruder [Wilhelm von Humboldt – бел. моя] *sah aus* wie ein Engel. (Kehlmann 2007, 20)

(1a) По-големият брат [Вилхелм фон Хумболт – бел. моя] *имаше* вид на ангел. (Kelman 2008, 14)

За разлика от българския език освен предикат³ немското просто изречение по правило задължително съдържа и експлицитен подлог, срв.:

(2) Einmal *sperrte er* den jüngeren Bruder in einen Schrank in einem entlegenen Zimmer. (Kehlmann 2007, 21)

(2a) Веднъж *затвори* по-малкия си брат в шкафа, в една от най-отдалечените стаи. (Kelman 2008, 14)

Сложното изречение като полипредикативна единица се състои най-малко от два експлицирани предиката, т.е. от две прости изречения, всяко от които има свое предикативно ядро, срв.:

(3) Der jüngere Bruder, Alexander, *war wortkarg* und *schwächlich*, man *mußte* ihn zu allem *ermutigen*, seine Noten *waren mittelmäßig*. (Kehlmann 2007, 20)

(3a) По-малкият брат, Александър, *бе нестелив за думи*⁴ и *някак по-боязлив*, за всичко *трябваше да бъде окуражаван*, оценките му *бяха винаги средни*. (Kelman 2008, 14)

„съкратени изречения“ се обозначават изречения, при които синтактичната функция на наличните елементи се различава от тази в съответните им пълни варианти. А в случая със „стегнатите изречения“ настъпилите синтактични трансформации са толкова големи, че е трудно да се определи със сигурност синтактичната функция на участващите в тях елементи. Като примери за подобна употреба се посочват някои народни мъдрости, срв. „На устата мед, зад гърба гроб“, „Сребърна лъжица, изпросена чорбица“ (Nedev 1992, 232).

³ Използвам термините предикат и сказуемо като синоними.

⁴ В това изречение на български, което съдържа предикативни имена (= предикатив) (в нем. Prädikativ), подчертани в примера с курсив като част от съставното именно сказуемо, се придържахме към разбирането на българските граматики (срв. напр. Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983), според което предикативното име представлява неразделен елемент от съставното именно сказуемо. Предикативите в немската граматика традиционно също се схващат като части на сказуемото, но според някои по-нови

От казаното дотук може да се направи изводът, че основният признак, по който сложните изречения се отличават от простите, е тяхната *полипредикативност*. Простите изречения са организирани около *един* предикативен център, докато сложните разполагат с две или повече предикативни ядра, като в зависимост от броя на участващите в тях прости изречения⁵ сложните се делят на двукомпонентни и многокомпонентни.

Нека сега разгледаме друг пример от същия роман:

(4) *Er konnte reden wie ein Dichter und schrieb früh altkluge Briefe an die berühmtesten Männer des Landes.* (Kehlmann 2007, 20)

(4a) *Умееше да говори* като поет и отрано *започна да пише* мъдри писма до най-прочутите мъже в страната. (Kelman 2008, 14)

Немското изречение в пример (4), в което местоименият подлог *er* остава неизразен във втората предикативна единица след съчинителния съюз *und*, се анализира като слято изречение (*zusammengezogener Satz*), докато според българските граматики същото изречение е пример за сложно съчинено изречение, срв. (4a). В изложението по-долу ще се опитам да отговоря на въпроса откъде идва тази разлика в синтактичния анализ в двата езика и дали тя се дължи само на различна граматична традиция в описанието или има и други фактори.

Първо ще направим кратък обзор на характеристиките, застъпени в дефинициите за слетите изречения в някои основни немски граматики. След това ще проследим съответното им описание в избрани български граматики.

Най-пълно и обстойно този вид изречения е разгледан в граматиката на Хелбиг и Буша (Helbig, Buscha 1999), в която се дават и практически насоки за разграничаването му от други подобни конструкции. Слетите изречения се разглеждат в отделна глава, озаглавена „Особени видове свързване на изречения“ (*Besondere Arten der Verbindung von Sätzen*, стр. 648 – 652).

Особеното при тези изречения според Хелбиг и Буша е именно междинната позиция, която те заемат между категориите сложно съчинено изречение, от една страна,

граматични описания би могло да се тълкуват като самостоятелни части на изречението. Разграничават се два вида предикативи в немски – *Subjektsprädikativ* (предикатив към подлога) и *Objektsprädikativ* (предикатив към допълнението).

⁵ Впрочем, както отбелязва Иван Недев (Nedev 1992, 239), в съвременните лингвистични изследвания вместо термина прости изречения се използват и понятията „предикативни единици“ или „предикативни части на сложните изречения“, когато тези изречения участват в състава на сложните изречения. В същия смисъл в немската лингвистика се употребяват термините *Teilsatz* или *Elementarsatz*, с които могат да се обозначават както главни, така и подчинени изречения в рамките на сложното.

и просто изречение, в което има изброяване на отделни части на изречението, от друга страна. Според дадената дефиниция слятото изречение се характеризира с особен вид координативно свързване в сложното съчинено изречение, от което то произлиза чрез редуциране или изпускане на идентични части на изречението. Като особено важно условие за наличието на слято изречение се извежда правилото, според което е необходимо в рамките на слятото изречение най-малко една (идентична) част на изречението да се отнася до няколко други (различни) части на изречението от същия вид (Helbig, Buscha 1999, 650). Ето няколко примера, с които авторите онагледяват механизма на възникване на слетите изречения:

(5) Er *studierte* in Jena, und seine Schwester *studierte* in Berlin. (сложно съчинено изречение)
→ Er *studierte* in Jena und seine Schwester (*studierte*)⁶ in Berlin. (слято изречение; идентични: предикат, различни: подлог и обстоятелствено пояснение)

(6) Er besorgte *die Bücher*, und sie bezahlte *die Bücher*. (сложно съчинено изречение)
→ Er besorgte (*die Bücher*) und sie bezahlte *die Bücher*. (слято изречение; идентични: допълнение, различни: подлог и предикат)

(7) Du hinterläßt mir eine Nachricht im Institut, oder *du* rufst mich zu Hause an. (сложно съчинено изречение)
→ Du hinterläßt mir eine Nachricht im Institut oder (~~du~~) rufst mich zu Hause an. (слято изречение; идентични: подлог, различни: предикат, допълнение и обстоятелствено пояснение)

Много е важно според авторите на граматиката слетите изречения ясно да се разграничат от изброяването на елементи в състава на простото изречение (Aufzählung von Satzgliedern im einfachen Satz), което отново възниква от сложното съчинено изречение по пътя на редуциране на идентични части, срв. например следните изречения (Helbig, Buscha 1999, 651): Er *studierte* in Jena und in Berlin. Er besorgte und bezahlte *die Bücher*. Sie wohnte und arbeitete *in Leipzig*. При тези примери основната разлика спрямо слетите изречения се изразява в наличието само на *една различна* част на изречението, докато при слетите изречения те са *най-малко две*.

Следователно може да се обобщи, че Хелбиг и Буша възприемат слетите изречения като конструкции, които по смисъл и структура са нещо повече от прости изречения, а именно „преходна форма между простото и сложното съчинено изречение“. Всъщност въпросът за техния анализ не се засяга изрично в даденото описание и ползващият граматиката е оставен в известен смисъл да гадае дали отделните части на слятото изречение образуват сложно или просто изречение. Индиректен отговор на този въпрос намираме в предходна глава при анализа на сложно изречение (срв. Satzperiode

⁶ По този начин ще обозначавам изпуснатите идентични части в слетите изречения.

на стр. 649 – 650), което съдържа и пример за слято изречение, анализирано от авторите като просто изречение.

Подобен проблем се забелязва и в граматиката на Дуден, която също не предлага изрични указания за анализа на отделните съставни елементи на слятото изречение. Също както и в граматиката на Хелбиг и Буша читателят само косвено може да направи извода, че слетите изречения се третираат като прости, от анализа на примерни изречения в предходна глава (срв. Duden 2006, 1032). Отношение по този въпрос относно тълкуването на слетите изречения с препратки и към други автори може да се намери у Pon 2020 (174 – 175).

В граматиката на Дуден се предлага подобна на горната дефиниция за слятото изречение, което се представя като алтернатива на сложното съчинено изречение (Duden 2006, 1033). В примери се посочват слети изречения, които логически могат да се разширят и така да позволят реконструкцията на онези сложни съчинени изречения, от които са възникнали: *Thomas spielt Tennis, (er) ist Torwart in der Fußballmannschaft, (er) rudert im Klub und (er) hat trotzdem einen fantastischen Notendurchschnitt.*

Полезна е информацията, разгледана в напълно отделна глава, която представлява съставна част на темата за елипсата, за възможните редукции в рамките на слятото изречение, онагледени с пъстра палитра от примери (срв. Einsparungen im zusammengezogenen Satz, стр. 912 – 915). В дадените примери за слети изречения най-често са изпуснати повтарящи се елементи като подлог, сказуемо, обстоятелствено пояснение, част от сказуемото (например спомагателен глагол) + обстоятелствено пояснение, а когато става дума за слети подчинени изречения – и подчинителен съюз + подлог или само подчинителен съюз като в следния случай: *Wir wollen nicht, dass unsere Ware zurückkommt, sondern (dass) unsere Kunden wiederkommen* (Duden 2006, 913).

Трябва да се подчертае, че има и немски граматика, в които изрично се изхожда от сложната структура на слетите изречения. Ето с каква дефиниция за слятото изречение си служи например Моника Хофман в своята граматика (срв. Hoffmann 2015, 116 – 117): „Слятото изречение представлява навързване на равноправни прости изречения, при които се изпускат общи части.“ По-нататък авторката изрично прави уговорката, че в примера *Nana besucht ihre Freundin und schreibt eine Hausarbeit* само на пръв поглед изглежда, че това е просто изречение с два предиката. Но понеже, пише тя, простото изречение може да има само един предикат, това е сложно изречение, състоящо се от две прости изречения, които имат общ подлог *Nana*, който се появява само при първото споменаване с цел избягване на повторение.

Също и в граматиката на Зомерфелт и Щарке изглежда, че се изхожда от дефиниция, определяща отделните съставни части на слятото изречение като прости изречения, които са граматически непълни, защото техен общ елемент се споменава само веднъж от съображения за езикова икономия (Sommerfeldt, Starke 1998, 230). Посочват се примери като следните: *Ich saß auf dem Dach und konnte alles genau sehen.* (Н. Кант); *Peter fand eine Mark und Paul (fand) zwei (Mark).* Като цяло въпросът за слетите изречения тук е разгледан мимоходом, в рамките на няколко изречения в раздела за координацията.

В друга граматика вместо за слято изречение се говори за *съкратено сложно съчинено изречение* (от нем. verkürzte Satzverbindung) в същото значение (Götze, Hess-Lüttich 1999, 403 – 404). Определя се като гранична категория, разположена между простото и сложното съчинено изречение, при която по стилистични причини се изпуска повтарящата се за двете прости изречения част, напр.: *Du kommst mit oder (~~du~~) bleibst zu Hause! Basta!*; *Er bestellte (~~die Karten~~) und sie holte die Karten ab*; *Ingrid wohnte früher (~~in Berlin~~) und ich wohne jetzt in Berlin.*

Сега ще преминем към преглед на този тип изречения в някои граматики на българския език. Една част от този тип изречения, при които подлогът е общ, се разглеждат като сложни съчинени изречения, а останалите, при които има незаети синтактични позиции на различни елементи, се причисляват към групата на непълните изречения⁷.

Константин Попов (Popov 1963) разглежда в отделна глава темата за непълните (елиптичните) изречения, като посочва следната дефиниция за непълно изречение: „Изречение, в което са изпуснати части, които лесно се подразбират или възстановяват от говорителя или слушателя, се нарича непълно или елиптично.“ (Popov 1963, 89) Например: *И наистина, в коя държава силните не държат слабите в ръцете си, богатите – бедните?* (Христо Ботев). Той прави обаче уговорката, че терминът „непълно изречение“ не трябва да се разбира буквално, а само условно, „защото непълното изречение изразява пълна мисъл при дадени условия, а освен това често пъти изпускането на една част от състава му се явява синтактична норма и за други изречения.“ (пак там, 89) Като пример за казаното той посочва именно едно сложно съчинено изречение, в което двете съставлящи го прости изречения делят един и същ подлог, срв.: *Грънчарите бавно белеха картофите и посягаха към захлупците за сол* (А.

⁷ Какви проблеми съществуват при дефинирането на *непълните изречения* в българските граматики можем да научим от изследването на Стефка Петрова (Petrova 2008, 75 – 78), която отправя напълно основателна критика към описанието на въпросната група изречения.

Каралийчев). Според К. Попов добавянето на подлога във второто изречение не само че не е нужно, но дори е и невъзможно в конкретния случай⁸. Като подходящи примери за непълни изречения той посочва следните български пословици: *Един гледа сватба, друг – брадва; Стар обор изгнива, стар борч – никога* (Роров 1963, 90 – 91). В тези примери явно е изпуснато повтарящото се за двете изречения сказуемо. И тъй като според автора, когато се характеризират непълните изречения, трябва да се има предвид, че в съзнанието на говорещите даден език има ясно изградени представи или схеми за пълни граматически изречения, някои повтарящи се части в изреченията спокойно могат да бъдат изпуснати, което само формално допринася за непълнотата на тези изречения. Психологически или логически изреченията обаче са пълни, защото контекстът, т.е. съседните изречения, подпомагат тяхното подразбиране (Роров 1963, 90).

Когато обсъждаме особеностите на слетите изречения и причисляването на част от тях към състава на сложните съчинени изречения в българската граматична литература, трябва непременно да обърнем внимание на една важна структурно-семантична характеристика на сложните съчинени изречения. Според Иван Недев (Nedev 1992, 242 – 243) простите изречения, свързани в състава на сложното съчинено, съхраняват до известна степен своята смислова автономност, тъй като между тях съществува отношение на синтактична равноправност, което всъщност винаги се изтъква и в дефиницията за сложно съчинено изречение. И. Недев обаче подчертава, че само една част от простите изречения в рамките на сложното съчинено изречение са автосемантични, т.е. притежават смислова пълнота и следователно могат да изразят относително завършени мисли, напр.: *Отлетяха щъркелите и харманите изведнъж опустяха* (Г. Караславов). Съществуват обаче и такива прости изречения в състава на сложното съчинено изречение, които са синсемантични, което означава смислово непълни. Тяхната смислова непълнота се дължи или на структурната им непълнота, или на наличието на семантично непълноценни елементи като местоимения, местоименни наречия и др. Неутрализацията на смисловата им непълнота се постига с помощта на другото просто изречение в рамките на сложното или с помощта на широкото езиково обкръжение, срв.: *Двете жени станаха почти едновременно и донесоха гювеча и виното* (Д. Димов). Второто просто изречение се анализира като смислово непълно заради своята структурна непълнота, която се изразява в отсъствието на подлог в лексикално-граматическия му състав. Подлогът обаче с лекота може да се осмисли от предходното

⁸ К. Попов отрича елиптичния характер на подобни изречения (Роров 1963, 89).

просто изречение. В друг пример не непосредствено предхождащото изречение в рамките на сложното допринася за осмислянето на синтактичната позиция на липсващата част, отново подлог, а по-широкото езиково обкръжение под формата на самостоятелно изречение в съседна позиция спрямо сложното, срв.: *Двамата конници стояха там. Ту се губеха в мрака, ту излизаха на светло* (Й. Йовков). Тези примери и съображения позволяват според автора да се направи следният важен извод: „когато става дума за природата на сложното съчинено изречение – пише той – не бива да се акцентува върху това, че простите изречения, от които то се изгражда, притежават смислова пълнота.“ И добавя: „Смисловата пълнота е възможен, но не е задължителен техен признак“ (Nedev 1992, 242).

Тези разсъждения се допълват от Академичната граматика, в която Станьо Георгиев разглежда споменатия тип изречения в глава, посветена на непълните изречения. В отделна точка се разисква въпросът за непълните прости изречения в състава на сложното. Според автора „елиптичността е структурно видоизменение в паралелно построени изречения и се свежда до неизразеност на дадена част в едното от тях, съотнесена със същата част в контекста“ (Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983, 110). Затова Ст. Георгиев подчертава, че елиптичността „не трябва да се смесва с липсата на подлог в простите изречения на съчиненото и сложното съставно, който е изразен в първото изречение.“ Това се дължи на обстоятелството, че изречението с изразен подлог играе обединяваща роля за йерархията или последователната координация на отделните прости изречения в състава на сложното чрез общия им подлог. И добавя, че това не може да е признак за елиптичност още поради факта, че липсата на изразен подлог не изразява допълнителна семантична или комуникативна стойност, а напротив, представлява „структурно обединяване на единиците в сложното изречение, негова композиционна особеност“. Например: *Застоя се суша и като опустошителен пожар изпозори всичко, изпосуши поля и посеви, извори и кладенци* (Елин Пелин) (пак там, 111).

Изречения от типа на *Той влезе и седна* (пример от Йордан Пенчев в Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983, 209), при които според граматиката на Хелбиг и Буша става дума за прости изречения, съставени от координирани глаголни групи или фрази, различни от слетите, се тълкуват от повечето български граматисти като сложни (съчинени) изречения. Йордан Пенчев изрично посочва в Академичната граматика в главата „Еднородни части на изречението“, че се изключва „възможността за съчинително свързване на два или повече глаголи“ (Gramatika na savremennia balgarski

knizhoven ezik 1983, 209) като в посочения по-горе пример, тъй като тук става дума за две предикативни единици, т.е. за свързване на изречения и отстраняване на идентичния подлог от второто изречение, защото изпускането на подлога в едносъставни или елиптични изречения „не заличава необходимите белези на предикацията. Наличният и липсващият подлог при двете сказуеми се отнасят към един и същ реален обект, но това отношение е смислово и не е достатъчно основание да отстраним предикацията при едното сказуемо“ (Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983, 209). Това дава основание на автора да смята следните две изречения за „еднакво сложни“: *Той избягал, но стражата го ранила тежко. – Той избягал, но бил тежко ранен от стражата.*⁹

За разлика от Йордан Пенчев Константин Попов (Popov 1963, 189) говори за свързване на еднородни сказуеми в рамките на простото изречение, като привежда следните примери за еднородни сказуеми, отнасящи се до един подлог: *Чашите изпопадаха и се разляха* (Й. Йовков); *Добри хора там ме приеха и сгряха* (Ив. Вазов). Той обаче прави следната уговорка, с която се опитва да прокара разлика между еднородни и нееднородни сказуеми: „Две или повече сказуеми при един подлог не се разглеждат като еднородни части, а като части на различни изречения, ако имат свои или различни пояснения, ако общият подлог не е изразен с отделна дума или ако сказуемите силно изпъкват и се отличават с експресивност“ (Popov 1963, 189). Според него в подобни изречения говорещият мислено свързва общия подлог с всяко едно от сказуемите поотделно, което дава и основание да се говори за различни прости изречения. В тази дефиниция могат да се открият известни паралели с дефиницията за слято изречение (с общ подлог) в граматиката на Хелбиг и Буша (вж. по-горе). Тя обаче не очертава много ясна разлика спрямо еднородните сказуеми и оставя място за интерпретации¹⁰. Следват примери от К. Попов за (сложни) изречения, съдържащи нееднородни сказуеми, т.е. отделни прости изречения (Popov 1963, 189):

Момчето грабна коня, метна му се бързо и припна назад към село (Ел. Пелин). Старецът се разлюля назад, разтвори дългите си ръце и грохна по гръб (Хр. Смирненски). Понякога той сядаше на вратата, изваждаше кавала и засвирваше тъжно (Ел. Пелин). Взех ръкописа, поправих го, турих му някоя и друга запетайка и му го върнах (Ел. Пелин).

⁹ Според цитираните по-горе немски граматики второто изречение *Той избягал, но бил тежко ранен от стражата* трябва да се анализира като слято изречение (заради изпуснатия подлог в частта след съюза *но*), докато първият пример *Той избягал, но стражата го ранила тежко* ще се интерпретира като сложно съчинено изречение заради наличието на изразен подлог във всяко едно от простите изречения.

¹⁰ Подобни съображения във връзка с посочената от К. Попов дефиниция за нееднородни сказуеми е изразила също и Ст. Петрова (2008, 83), срв.: „Според мен научната точност винаги страда, когато има много „ако“ и когато се включват неформални признаци, субективни критерии от рода на „ако сказуемите силно изпъкват и се отличават с експресивност“.

Иван Недев категорично застъпва позицията, че сказуемите не могат да бъдат еднородни части в изречението, тъй като при наличието на две или повече сказуеми, свързани помежду си със съчинителен съюз или с помощта на изброителна интонация, имаме работа с два или повече предикативни центъра, т.е. трябва да говорим за сложно съчинено изречение, което той онагледява със следния пример: *Младото момиче го погледна, сведе срамежливо очи и падна примряло в прегръдките му* (Г. Райчев) (Недев 1992: 156). И. Недев предлага една процедура, с която ясно може да се докаже, че е невъзможно координирането на две или повече сказуеми в рамките на простото изречение: става дума за „периметъра на действие“ на частицата *не*. Ако частицата *не* се постави пред еднородни части на изречението, тя налага отрицанието си на семантиката на цялата синтактична група, докато при нееднородните части отрицанието се отнася само до семантиката на най-близкия до нея елемент, срв.: *Той не можеше да се крие, да търси квартири, да лъже* (П. Вежинов) (Nedev 1992, 157). В това изречение частицата *не* разпростира отрицанието върху глагола с неговите съставни елементи, т.е. става дума за съставно глаголно сказуемо в рамките на простото изречение. С помощта на друг пример като *Лазо лежеше и пушеше* (Елин Пелин), в който подлогът *Лазо* е общ за двете сказуеми, и съответния му вариант с частицата *не*, а именно *Лазо не лежеше и пушеше*, може да се демонстрира изрично, че в този случай заради отрицанието само на първия глагол *лежеше* трябва да се изходи от наличието на две отделни сказуеми, които са предикативни ядра на две прости изречения, съставляващи едно сложно съчинено изречение¹¹.

За разлика от всички досега споменати български граматики Стефка Петрова разграничава един вид изречения, наречени от нея *слети изречения*, които в една своя част се покриват с дефиницията за слято изречение (*zusammengezogener Satz*) в немските граматики (срв. Petrova 2008, 90 – 97). Авторката извежда необходимостта от подобно разграничение, нетипично за българската граматика, от съществуващите проблеми при описанието на изреченията с непълни и с еднородни части, част от които бяха представени по-горе. Тя дефинира слетите изречения като междинно равнище по отношение на дихотомията ‘просто – сложно изречение’, които са „колкото прости, толкова и сложни изречения“. И понеже подобни конструкции възникват в резултат от

¹¹ В дискусията си за предложения от Ив. Недев критерий за разграничаване на еднородност от нееднородност Стефка Петрова правилно изтъква, че, макар и да не оспорва напълно тази процедура с частицата *не*, тя все пак въз основа на някои примери смята, че „негационната операция“ не е „всеомогща“ (Petrova 2008, 84).

„взаимното проникване, от взаимното сливане на отделни синтактични единици“, тя ги нарича слети изречения (пак там, 91).

Като *слети изречения* авторката разглежда следните синтактични единици: **I.** конструкции с *единна* семантична структура и **II.** конструкции с *разделна* семантична структура.

➤ **I. Конструкции с единна семантична структура:**

- (1) **Усложнени прости изречения**, съдържащи (А) обособени части (напр. *Той върви, подсвирквайки с уста*) или (Б) еднородни части (*Иван и Петър работят; Той е добър и умен*).
- (2) **Опростени сложни изречения**, при които опростяването се осъществява по два начина: (А) чрез „изпускане, елиминиране от формалното равнище (в структурата) на елементи, които остават да присъстват на смислово равнище (в съдържанието)“ (пак там, 93). Елиминирани могат да бъдат според авторката следните части на изречението – сказуемо, допълнение, обстоятелствено пояснение. В резултат от това изпускане на изреченски части възникват т. нар. непълни изречения, срв.: *Първо ще кажа аз, а ти – после; Аз ще кажа на Иван, а ти на Петър*. (Б) Чрез използване на сравнителни конструкции (обрати), съдържащи „осъзнато присъствие“ на неизразения компонент: *Иван, както и Петър, много говори; Той много работи, както баща си*.

➤ **II. Конструкции с разделна семантична структура:**

- (1) **Формално съединени изречения**, при които се разграничават два подвида: (А) изречения с **вметнати** части и (Б) изречения с **въвеждащи** части.
- (2) **Съединение на различни конструкции**, образувани от (А) неразчленими изречения **пълнозначни** думи и (Б) неразчленими изречения **непълнозначни** думи.

Както става ясно от тази класификация, слетите изречения по смисъла на немските граматика образуват първия подвид (А) от групата на **опростените сложни изречения**. За тях е отбелязано, че в сравнение с първия вид от конструкциите с единна семантична структура, т.е. в сравнение с **усложнените прости изречения**, стоят по-близо до сложните изречения (Petrova 2008, 93), което е отразено и в наименованието им.

Прави впечатление, че сред изброените части на изречението, които при този вид на **опростените сложни изречения** могат да бъдат елиминирани, не фигурира подлогът, вж. горе I. (2) (А). В посочените примери също липсва изречение с общ подлог. По-долу ще се спрем именно на този въпрос за по-специалното отношение към координираните

изречения с общ подлог в българската изследователска литература в съпоставка с немските граматика.

Според мен една от вероятните причини, поради която простите изречения с изпуснат подлог в състава на сложното съчинено изречение в българския език не се интерпретират непременно като непълни (за разлика от съответните изречения с изпуснат подлог в немския), трябва да се търси в обстоятелството, че българският език е един от онези езици, които се наричат *нулевосубектни езици* (нем. *Nullsubjekt-Sprachen* или *pro-drop-Sprachen* от англ. *pro-drop languages*), т.е. езици, изпускащи местоимения подлог. Немският, а и други германски езици като английския, не позволяват подобна факултативна употреба на местоимения подлог. Това означава, че немските прости изречения във или извън рамките на сложното принципно би следвало да се разглеждат като отклонение от нормата, когато тяхна иначе задължителна част, в случая подлогът, не е реализирана.

Поглед в миналите развойни периоди на немския показва, че в езика не винаги е била задължителна употребата на местоимения подлог¹². Приема се, че едва в периода на късния старовисоконемски и на средновисоконемския се стига до по-системната му употреба (срв. Wegera, Waldenberger 2012, 196 или Nübling et al. 2013, 292). Подчертава се, че в периода на старовисоконемския освен силното влияние на латинския език, който като българския е нулевосубектен език, текстовото равнище (прагматиката) също играе роля при употребата на подлога, т.е. в една поредица от изречения чрез изпускането на подлога може да се сигнализира, че референтът (подлогът), който от гледна точка на прагматиката представлява т. нар. тема, остава един и същ. Своего рода наследство от тази употреба се наблюдава и в съвременния немски език, само че вече на изреченско ниво в примери като следния: *Ich fahre nach Zürich, _gehe an den See und _springe hinein* (Nübling et al. 2013, 292).

Тази промяна от незадължителна към задължителна употреба на местоимения подлог се разглежда също и в рамките на общата тенденция за развитие от синтетизъм към аналитизъм, характерна за индоевропейските езици. Т.е. вследствие на редукцията (нем. *Abschwächung*) на разнообразните глаголни окончания в по-старите езикови периоди се появява нужда от компенсация на тази повече или по-малко заличила се граматична информация. Справката с английския език, при който този процес на

¹² По този въпрос, свързан с развитието от незадължителна към задължителна употреба на местоимения подлог в немския, все още няма достатъчно изследвания, не на последно място заради липсата на достатъчно корпусни проучвания за различните периоди на немския език (срв. Volodina 2011).

унифициране на глаголната флексия е много напреднал, потвърждава, че задължителната употреба на местоимения подлог заедно с глагола може да се тълкува като един вид компенсаторен механизъм за изразяване на вече заличената по-богата вербална флексия (срв. напр. Schmidt 1967, 85).

И накрая искам да обърна внимание на още един проблем в аналитичния подход към синтактичните структури в немската граматика. Ще изходя от следния показателен пример:

(8) [Wut ist eine mächtige Emotion mit einem mächtig schlechten Ruf. Zu Unrecht.] *Richtig genutzt liefert sie die notwendige Energie für Veränderungen und kann uns helfen, ein besseres Leben zu führen.*¹³

Ако на слетите изречения с изпуснат подлог в немския език (срв. в пример (8) маркираното с удебелен шрифт слято изречение), които са и най-често срещаните слети изречения (Vasileva 2014, 115 или Sommerfeldt 1983), им се отрича статут на сложно изречение, ясно се наблюдава една непоследователност в синтактичния анализ, доколкото в сходни случаи при анализа на немските причастни и инфинитивни конструкции се изхожда от техния изреченски характер. Известно е, че причастните и инфинитивните конструкции (срв. в горния пример (8) подчертаните с курсив конструкции), които по дефиниция не съдържат финитна глаголна форма и подлог, все пак се анализират като подчинени изречения, т.е. имат изреченски статут.

От направения преглед става ясно как един иманентен признак на една част от простите изречения в рамките на сложното съчинено изречение, при които е изпуснат подлогът, се извежда като критерий в някои немски граматики за отделянето и описанието им в самостоятелната категория на т.нар. *zusammengezogene Sätze* (слети изречения) заради аргумента, че изпускането на подлога ги прави структурно, а оттам също отчасти и смислово непълни. По-проблематично за мен е не отделянето им в самостоятелна група, защото някои от този тип изречения (например тези с изпуснато сказуемо) и в българската граматична литература се причисляват към групата на непълните или елиптически изречения, колкото това, че техните граматически непълни компоненти се приравняват с части на изречението и изцяло се анализират като елементи на съседното изречение, т.е. превръщат се от изречение (пък било то и непълно) в съставна единица на просто изречение. Това заличаване на предикацията при едното от наличните сказуеми в слетите изречения (с общ подлог), от което се изхожда в някои от

¹³ Примерът е от: <https://www.sueddeutsche.de/wissen/wut-emotionen-1.5097046?reduced=true> (последна проверка на 1.07.2022).

цитираните по-горе немски граматики, води до неудобства и при практическата работа със студентите по немска филология и до необходимост от повторни пояснения в хода на синтактичния им анализ. Няма как да не се забележи едно противоречие в съпоставка с дефиницията на простото или сложното изречение, когато слетите изречения се анализират като прости въпреки наличието на два (или повече) предиката в състава им¹⁴.

Според мен представеното по-горе описание в българската граматична литература в по-голяма степен отговаря на характерните особености на т. нар. слети изречения от немската граматика. В дефинициите за сложно съчинено изречение в българските граматики с основание се прави уточнението, че въпреки относителната самостоятелност на отделните прости изречения в състава на сложното неминуемо чрез свързването им в една цялост те губят нещо от предишната си самостоятелност. Или иначе казано, общият подлог за различните предикативни единици, съставлящи сложното съчинено изречение, допринася за тяхното „смислово и структурно синтактично обединение“ (Роров 1963, 234) или се схваща като тяхна иманентна композиционна особеност. В някои от разгледаните по-горе немски граматики изпуснатият подлог (както и всяка друга изреченска част), който би се явил в дублираща позиция в следващото изречение след съчинителния съюз, променя характеристиката на конструкцията, т.е. формалното изпускане на която и да е част в координираното изречение води до неговото приравняване с елемент от просто изречение. За да се избегне това положение, бихме могли да дефинираме слетото изречение като *сложно изречение*, състоящо се от координирани помежду си прости изречения, в които са елиминирани една или повече повтарящи се идентични части, но са налични най-малко две други различни части от същия вид (за последната част на дефиницията срв. Helbig, Buscha 1999, 650). Подобна дефиниция посочва и Аугустин Шпайер в онлайн изданието на речниците Wörterbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft (WSK) Online¹⁵.

Набелязаните от мен проблеми и противоречия, свързани с този тип изречения и с тяхното разглеждане в немските и българските граматики, разкриват необходимост от прецизиране на техния анализ. Мисля, че подобно съпоставяне на граматичното

¹⁴ Срв. например различния им анализ при Пенка Радева, която дори при липсата на казуемо в примера *Медът беше високо, а дървото – право и гладко* (Емилиян Станев) изхожда от наличието на две прости изречения в рамките на сложното съчинено, като се опира на следния цитат: „Сложното изречение е съставено от толкова прости изречения, колкото изречени или **подразбиращи се** казуеми има.“ (Пашов 1989, 382) (Radeva 2002, 12).

¹⁵ Срв. https://www.degruyter.com/database/WSK/entry/wsk_id_wsk_artikel_artikel_9233/html (последна проверка на 1.09.2022).

описание между два езика може да хвърли повече светлина върху вътрешното устройство на дадена синтактична единица и да позволи един по-широк хоризонт на интерпретация.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Duden. 2006. Duden. *Die Grammatik. Nach den Regeln der neuen deutschen Rechtschreibung 2006 überarb.* Neudruck der 7., völlig neu erarb. und erw. Aufl., Band 4. Mannheim / Leipzig / Wien / Zürich: Dudenverlag.

Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. 1983. *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. Tom III. Sintaksis.* Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite. [Граматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис. София: Издателство на Българската академия на науките.]

Götze, Lutz / Ernest W. B. Hess-Lüttich. 1999. *Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch.* Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag.

Helbig, Gerhard / Joachim Buscha. 1999. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht.* Leipzig/Berlin/München/Wien/Zürich/New York: Langenscheidt.

Hoffmann, Monika. 2015. *Deutsch fürs Studium. Grammatik und Rechtschreibung.* 3., aktualisierte und überarbeitete Auflage. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Nedev, Ivan. 1992. *Sintaksis na savremennia balgarski knizhoven ezik.* Sofia. [Недев, Иван. 1992. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* София.]

Nübling, Damaris / Antje Dammel / Janet Duke / Renata Szczepaniak. 2013. *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels.* 4., komplett überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen: Narr Verlag.

Petrova, Stefka. 2008. *Slozhno izrechenie i ezikovi ravnishta.* Skyprint. [Петрова, Стефка. 2008. *Сложно изречение и езикови равнища.* Skyprint.]

Pon, Leonard. 2020. *Zusammengesetzte Sätze im Deutschen. Eine Einführung in die syntaktische Analyse für Nichtmuttersprachler.* Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.

Popov, Konstantin. 1963. *Savremenien balgarski ezik. Sintaksis (vtoro izdanie).* Sofia: Nauka i izkustvo [Попов, Константин. 1963. *Съвременен български език. Синтаксис (второ издание).* София: Наука и изкуство.]

Radeva, Penka. 2002. *Zapiski po sintaksis na savremennia balgarski knizhoven ezik. Slozhno izrechenie.* Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. [Радева, Пенка. *Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Сложно изречение.* Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.]

Schmidt, Wilhelm. 1967. *Grundfragen der deutschen Grammatik. Eine Einführung in die funktionale Sprachlehre.* 3., verbesserte Auflage. Berlin: Volk und Wissen volkseigener Verlag.

Sommerfeldt, Karl-Ernst / Günter Starke. 1992. *Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache.* 3., neu bearbeitete Auflage unter Mitwirkung von Werner Hackel. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Sommerfeldt, Karl-Ernst. 1983. „Die Struktur des zusammengezogenen Satzes in der deutschen Sprache der Gegenwart“. In *Sprachpflege. Zeitschrift für gutes Deutsch*, Bd. 32, 145 – 149.

Vasileva, Rada. 2014. *Ausgewählte Fragen zur deutschen Syntax*. Veliko Tarnovo: Faber Verlag.

Volodina, Anna. 2011. „Null ist nicht gleich Null: Zur diachronen Entwicklung von Nullsubjekten im Deutschen.“ In *Historische Semantik (Jahrbuch für Germanistische Sprachgeschichte 2)*, hrsg. von Jörg Riecke, 269 – 283. Berlin/Boston: De Gruyter.

Wegera, Klaus-Peter / Sandra Waldenberger. 2012. *Deutsch diachron. Eine Einführung in den Sprachwandel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРИМЕРИТЕ/SOURCES OF EXAMPLES

Kehlmann, Daniel. 2007. *Die Vermessung der Welt*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Kelman, Daniel. 2008. *Izmervaneto na sveta*. IK Kolibri. [Келман, Даниел. 2008. Измерването на света. ИК Колибри, 2008.]

✉ **Senior Asst. Prof. Lilia Burova, PhD**

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: lburova@uni-sofia.bg